

Fikret Başkaya (Denizli, 1940)

İzmir Atatürk Lisesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat ve Maliye Bölümü'nden mezun oldu. Doktora için gittiği Fransa'nın Paris (Sorbonne) ve Poitiers üniversitelerinde emperyalizm, kolonyalizm, "azgelişmişlik", kalkınma ve kapitalizmden sosyalizme geçiş temaları üzerine çalışmalar yaptı.

Yedek subay olarak başladığı askerliğini "sakıncalı piyade" olarak tamamladı. 1979 yılında akademik kariyere geçti.

Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisat Bölümü öğretim üyesi iken yazdığı *Paradigmanın İflası* (1991) kitabından yargılandı, 20 ay hapis ve para cezasına çarptırıldı ve üniversiteden kovuldu. Haymana Cezaevi'nden tahliye olduktan sonra (Haziran 1995) Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı'nı kurdu. Kurucularından olduğu Özgür Üniversite'yi, bu vakfın çatısı altına aldı. 1999'da yazdığı bir makaleden de 15 ay hapis ve para cezasına çarptırıldı. 27 Haziran 2002'de Kalecik Cezaevi'nden tahliye oldu. Çok sayıda kitap ve makalenin yazarı olan Başkaya, Fransızca ve İngilizceden birçok kitabın çevirisini ve onlarca kitabın da editörlüğünü yapmıştır. Özgür Üniversite'nin başkanlığını yapmakta ve dersler vermektedir.

Yayımlanmış kitapları:

Paradigmanın İflası-Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş; Çığırından Çıkmış Bir Dünya-Sosyal Sefaletin, Ekolojik Felaketin, Etik Yozlaşmanın Kökeni; Yediyüz-Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi; Yeni Paradigmayı Oluşturmak-Kapitalizmden Çıkmanın Gerekliliği ve Aciliyeti Üzerine Bir Deneme; Reel Atatürkçülük; Azgelişmişliğin Sürekliliği; Çevre Kapitalizmi ve Azgelişmişlik Süreci; Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü; Avrupa Merkezcilik, Bilim ve Sosyalizm; Küreselleşmenin Karanlık Bilançosu; Borç Krizi Üzerine Bir Deneme; Yenilgi Tuzağı; Sosyalizmin Geleceği (derleme); Seçilmiş Yazılar; Şeylerin Gerçeğini Söyleyebilmek; Akıntıya Karşı Yazılar; Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme; Rant ve Savaş Kıskacında Türkiye Ekonomisi (Ömer Leventoğlu'yla birlikte); Yalan; Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına-Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi; Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto; Çöküş: Kapitalizmin Nihai Krizi Üzerine Bir Deneme; Gençlerle Baş Başa: İklim Krizi ve Ekolojik Yıkım; Yeni Paradigmayı Oluşturmak; Eko-Sosyalist Paradigma, Komünist Topluma Giden Yol; Çıkış Buradan: Perspektifi ve Paradigmayı Değiştirmek.

Yordam Kitap'ta Fikret Başkaya Kitapları

Paradigmanın İflası
Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş
(Nisan 2018)

Yeni Paradigmayı Oluşturmak
Kapitalizmden Çıkmanın Gerekliği
ve Aciliyeti Üzerine Bir Deneme
(Kasım 2018)

Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto
(Mart 2016)

Çöküş
Kapitalizmin Nihai Krizi Üzerine Bir Deneme
(Nisan 2018)

Çığırından Çıkmuş Bir Dünya
Sosyal Sefaletin, Ekolojik Felaketin, Etik Yozlaşmanın Kökeni
(Kasım 2019)

Gençlerle Baş Başa: İklim Krizi ve Ekolojik Yıkım
(Mart 2020)

Eko-Sosyalist Paradigma
Komünist Topluma Giden Yol
(Kasım 2020)

Çıkış Buradan
Perspektifi ve Paradigmayı Değiştirmek
(Mart 2022)

UYGARLIK PARADİGMASINI DEĞİŞTİRMEK

Fikret Başkaya

Yordam Kitap:452 • Uygarlık Paradigmasını Değiştirmek • Fikret Başkaya

ISBN 978-605-172-661-8 • Düzeltme: Didem Gerçek

Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • Sayfa Düzeni: Gönül Göner

Birinci Basım: Nisan 2024

© Fikret Başkaya, 2024; © Yordam Kitap, 2024

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. şti. (Sertifika No: 44790)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: Pasifik Ofset (Sertifika No: 44451)

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1

Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2

34310 Haramidere / İstanbul

Tel: 0212 412 17 77

UYGARLIK
PARADİGMASINI
DEĞİŞTİRMEK

İÇİNDEKİLER

ŞEYLERİN GERÇEĞİNİ SÖYLEYEBİLMEK!	9
I	
KAPİTALİZM İNSANLIĞIN VE UYGARLIĞIN “NORMAL HALİ” DEĞİL	13
II	
PARADİGMAYI DEĞİŞTİRMEK	24
Ölü bilgilerin tahakkümünden kurtulmak	25
Avrupa-merkezcilik veya ideolojik yabancılaşmayı aşmak	28
Avrupa'nın Üstünlüğü, Özgünlüğü Söylemi	39
Avrupa-Merkezciliğin Derin Çekirdeği veya “Sömürgeciliğin İçselleşmesi”	44
Cennete Yolculuktan Nuh'un Gemisine	48
III	
TEKNOLOJİ FETİŞİZMİNDEN ÇIKMAK	55
Teknoloji Devleri	66
IV	
“İLERLEMECİLİK” VE “EKONOMİK BÜYÜME” SAPLANTISI	83
Modern Çağın Afyonu: Ekonomik Büyüme	94
V	
YENİ BİR UYGARLIĞA GİDEN YOLU ARALAMAK	104
VI	
KAPİTALİZM DÂHİLİNDE NEDEN BİR GELECEK YOK!	107
“Yeşil Teknolojiler” Neden Çözüm Değil?	109
Sosyal Krizin de Ekolojik Krizin de Asıl Kaybedeni Yoksullar!	113
Sınıf Mücadelesini Dışlayan, Ekolojik Yıkımı (Ekositi) Hafife Alan “İklim Krizi Odaklı Mücadele”, Kapitalizmin Ekmeğine Yağ Sürmektir	115
Sosyal Demokrasi Çözüm Değil	120

VII

İNSANIN İNSANLA, TOPLUMUN DOĞAYLA, KADININ ERKEKLE

UYUMLU (BARIŞIK) OLDUĞU BİR DÜNYA MÜMKÜN	123
Kapitalizmden Çıkmak	125
Yeni Paradigma Arayışları	133
Eko-Sosyalizm: Kapitalizme Ekonomik, Sosyal, Ekolojik, Etik Bir Alternatif	138
EKLER	145

ŒEYLERİN GERÇEĞİNİ SÖYLEYEBİLMEK!

İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsin
Ya nice okumaktır

Okumaktan murat ne
KiŒi Hak'kı bilmektir
Çün okudun bilmezsin
Ha bir kuru ekmektir

Yunus Emre

İnsanlara geleceğin güzel günleri vadediliyor. Lakin o güzel günler bir türlü gelmiyor; ufukta bir çizgi gibi hep uzaklara kayıyor. Retorik Œöyle: üretim artacak ekonomi büyüyecek, tüm sorunlar çözülecek. Oysa kapitalizm dâhilinde büyüme **çözüm değil sorundur**. Tevatür edildiği gibi ekonomik büyümeyle toplumsal refah arasında doğru yönde bir iliŒki yoktur. Her ileri aŒamada ekonomik büyümeyle birlikte sosyal kötülükler de (iŒsizlik, yoksulluk, sefalet) büyüyor. Hepsi bu kadar değil, sınırsız ekonomik büyüme ekolojik yıkımı ve iklim krizini de tetikliyor; atmosfer ısınmaya, biyolojik çeŒitlilik aŒınmaya devam ediyor.

İyi politikacılar iyi politikalar uygularsa sorunların çözüleceği beklentisi pompalanıyor. Yönetenler pek deĐiŒmiyor, her zaman az çok aynı kumaŒtan burjuva politikacıları yönetiyor ama, deĐiŒse de Œeylerin seyri deĐiŒiyor. Œeylerin seyrini de-

ğiştirmek için yönetenleri değil, *sistemi değiştirmek gerekiyor*. Demek ki bu işte bir yanlışlık var; zira yüzleşmek durumunda olduğumuz sorunlar adı pek telaffuz edilmeyen **kapitalizmin eseri**. Fakat burjuva iktisatçıları, küresel oligarşinin akıl hocaları, burjuva siyasetçileri, tüm kötülüklerin, olumsuzlukların, saçmalıkların nedeni olan kapitalizmi, gelmiş-geçmiş **en rasyonel, akla en uygun sistem** olarak sunmakta birbirleriyle yarışıyor.

Bir zamanlar “azgelişmiş ülkeler”, “Üçüncü Dünya”, “gelişmekte olan ülkeler”, şimdilerde de “**Küresel Güney**” denilen dünyanın öteki büyük yarısındaki eğitimliler başta olmak üzere insanlar, başlarını her kaldırdıklarında **Batı**’ya bakıyor. Neden? Orası refahın, bolluğun, demokrasinin, özgürlüklerin sembolü. O halde iki şey: Birincisi, gerçekten öyle mi, oralandaki rejimler gerçekten demokrasinin, bolluğun, refahın timsali mi? Yoksa, demokrasi denilen aslında bir seçim ve temsil yanılması mı? “Batı demokrasisi” denilen neyin karşılığı? Orada sergilenen “demokrasi oyunu” dünyanın öteki büyük yarısında neden pek mümkün olmuyor? Batı’nın “zenginliği” dünyanın geri kalanının doğal kaynaklarının yağma ve talanı, emeğinin sömürüsü sayesinde mümkün olduğu için! İşte Batı’nın zenginliğinin sırrı orada yatıyor. Daha çalışkan, daha yetenekli, daha akıllı, daha “işbilir” oldukları için değil! O halde iki şey: Birincisi, kapitalist-kolonyalist-emperyalist Batı beş yüz yıldır dünyanın geri kalanı aleyhine zenginleşti, ve ikincisi, bu, orada da herkesin bolluk ve refah denizinde yüzdüğü anlamına gelmiyor. İnsan emeğinin sömürüsü ve doğanın yağma ve talanıyla yol alan bir sistemde böyle bir şey mümkün olamayacağına göre...

Artık insanlık ve uygarlık kritik bir kavşağa ulaşmış bulunuyor. Başka türlü söylersek, bir uygarlık krizi ve **antroposen** (anthropocene) denilen bir “jeolojik çağ dönüşümü” ortaya çıkmış bulunuyor. Bu, gezegende canlı yaşam tehdit altında demektir.

O halde neden böyle oldu? Neden bir sürdürülemezlik durumu veya aynı anlama gelmek üzere bir uygarlık krizi ortaya çıktı? Bir uygarlık krizi ortaya çıktı zira kapitalizm insana ve doğaya (canlıya) zarar vermeden yol alamıyor. Bir sömürü metabolizması ki, her ileri aşamada toplumsal eşitsizlikleri-kötülükleri azdırıyor. Sadece insanı (işçiyi, emekçiyi, proleter) sömürmüyor, aç ve işsiz bırakmıyor, doğanın yağma ve talanını da derinleştiriyor. Bu ikisi birbirini karşılıklı olarak yeniden üretiyor. İşte bu yüzden dünya giderek yaşanamaz bir yer haline geliyor; kapitalizmin sınırsız büyüme-genişleme-yayılmaya eğilimi ve dinamiği, doğanın kendini yenilemesini zora sokuyor. Ekolojik yıkım ve iklim krizi bu “uyumsuzluktan” kaynaklanıyor. Kapitalizm demek, sermaye üretimi, yeniden üretimi demektir. Kapitalizm dâhilinde üretimin birincil (asli) amacı insan ihtiyaçlarını karşılamak değil, kâr etmek, sermayeyi büyütmeğdir. Sermayenin büyüme gereği de üretimi **insan ihtiyaçlarına yabancılaştırıyor**.

Artık şeyleri adıyla çağırma, gerçeği yüksek sesle söyleme zamanı gelip çattı: Ya vakitlice kapitalizm denilen insana ve doğaya, tüm canlılara düşman şu lanet olası sistemden çıkılacak, vakitlice **uygarlık paradigması** değiştirilecek, ya da insanlık sonu meçhul karanlıkta yuvarlanmaya devam edecek. Ellerimiz ilelebet armut toplamaya devam etmek zorunda mı? İrade sahibi insanlar olarak bu netameli sürece müdahale edip şeyleri değiştirmeye bir engel var mı?

Elinizdeki bu kitap, *Az gelişmişliğin Sürekliliği* ile başlayan, *Paradigmanın İflası, Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, Çığırından Çıkmuş Bir Dünya, Yeni Paradigmayı Oluşturmak, Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto, Çöküş, Eko-sosyalist Paradigma, İklim Krizi ve Ekolojik Yıkım, Çıkış Buradan*'la devam eden refleksiyon dizisinin sonuncusu. Bütün bu kitaplarda, onlarca makalede, verdiğim derslerde, konferanslarda bir tek soruya odaklandım: Şu lanet olası kapitalizmden nasıl çıkı-

labilir, insan soyuna yaraşır, insanın insanla, toplumun doğayla, kadının erkekle uyumlu (barışık) olduğu bir uygarlığa giden yol nasıl aralanabilir?

şeylerin gerçeğine nşfuz etmenin yolu **radikal eleştirden** geçiyor. Zira radikal olmayan eleştiri kendini ve başkalarını aldatmaya yarar.

Bu kitaba yaptığı katkı için değerli kardeşim Dr. Cengiz Başkaya'ya, Fransa'dan kaynak akışını hiç aksatmayan sevgili kızlarım Caroline ve Gşlsşm'e, her pratik sorun çıktığında hep yanı başımda olan değerli dostum Ayhan Çınar'a ve tabii sevgili yol arkadaşım Sevinç Dardeniz Başkaya'ya en samimi teşekkşrlerimi sunuyorum. Bir teşekkşr de son dķnemde kitaplarımı yayınlayan Yordam Kitap Yayın Yķnetmeni dostum Hayri Erdoğan'a...

KAPİTALİZM İNSANLIĞIN VE UYGARLIĞIN “NORMAL HALİ” DEĞİL

Sermaye, vampir misali, canlı emeği emerek ve ancak daha da fazla emerek hayatta kalan ölü emektir.

Karl Marx

Kapitalizm yasal mafya, mafya da yasal olmayan kapitalizmdir.

Dorio Bötancourt-Maria Garcia

Anlamak aşmaktır.

Fransız halk deyişi

Divan şairi Hayalî, “*ol mahiler ki, derya içredirler deryayı bilmezler*” diyor¹. Balıklar denizde yaşar da denizi bilmezler. Aslında insanlar da *kapitalizme içreler*, kapitalist bir toplumda yaşıyorlar ama kapitalizmi bilmiyorlar. Balıklar denizde yaşadıklarını bilseler şeylerin seyri değişir miydi, ya da hangi durumda bilebilirler? Mesela karaya vurduklarında farkına varırlarsa vakit geçmiş olabilir. İnsanlar da kapitalist bir toplumda yaşadıklarını fark etmekte gecikirlerse, geriye kurtarılacak pek bir şey kalmayabilir.

Kapitalizm kavramı ekseri telaffuz edilmiyor. Bu durum unutkanlığın sonucu değil; zira kapitalizm, sömürü, kolonya-

1 1500-1557 yılları arasında yaşamıştır.

lizm, emperyalizm, sosyal eşitsizlik gibi *sevimsiz Şeyleri* çağrıştırma riski taşıyor ki, “*için tadını kaçırmamanın âlemi yok*” diyeceklerdir. Oysa *Şeyleri adıyla çağırmamak bir yalan söyleme yöntemidir*. Esasen *Şeylerin normal hali sayılan*, sorgulanmaktan muaf oluyor.

Bu arada kapitalizmin anlaşılmaması için de yoğun bir çaba harcanıyor. Burjuva iktisatçıları, burjuva siyasetçileri, küresel oligarşinin akıl hocaları, kapitalizmin *gelmiş geçmiş en rasyonel sistem* olduğunu söylüyorlar. Asıl misyonu ve varlık nedeni kapitalist sistemi meşrulaştırmak, kabullendirmek, tartışılmaz, anlaşılabilir kılmak olan, *saf iktisat* da denilen “burjuva iktisat teorisi” başta olmak üzere, sosyal bilimler (aslında şimdilerde sosyal bilim denilen “egemenliğin bilimi”nden başka bir Şey değildir) ve geçerli hâkim retorik, şimdilik kapitalizmi insanlığın yegâne ufku olarak sunmayı başarıyor. Oysa tam tersi doğrudur; kapitalizm *derin bir irrasyonellikle malûdür*. Esasen kapitalizm kendini de yok edecek virüsü bünyesinde barındırıyor.

Kapitalizmin anlaşılmasını zorlaştıran bir Şey de bizzat kapitalist üretim tarzının kendisinden kaynaklanıyor. Kapitalizmde sömürü *gizlenmiş durumdadır, saydam değildir*; kapitalizmi önceleyen (prekapitalist) sınıflı toplumlarda sömürü saydamdır; köleci toplumda efendinin zenginliğinin köle emeğine dayandığı açıktır –görünürdür. Aynı Őekilde feodal üretim tarzında soylunun zenginliği serflerin, toprağa bağlı insanların emeğinin ürünü olduğu da...

Zira kapitalizmde sömürüyü gizleyen, görünmez kılan bir Şey var. Şöyle: İşçi (proleter) işgünü sonunda ücretini aldığında, bir işgününde harcadığı emeğin karşılığını aldığını sanır. Oysa aldığı ücret işgününün sadece bir bölümündeki çalışmanın karşılığıdır. Sekiz saatlik işgününün ilk dört saatinde aldığı ücretin karşılığı kadar değer üretiyor olsa, geri kalan dört saatte de kapitalist patrona çalışır. Böyle bir ilişkinin geçerli olduğu

durumda kapitalist patronun işgününü uzatmakta çıkarı vardır: Mesela işgünü 12 saate çıktığı durumda işçi günün 8 saatinde patrona çalışmış olur.

Anlaşılmayı zorlaştıran bir şey de kapitalizm koşullarında *sınıf değiştirme yolunun açık olmasıdır*. Mütevazı toplum kesimlerinden biri de pekâlâ zengin olabilir, mülk sahibi sınıflar katına terfi edebilir. Gerçi böylesi reel ve potansiyel bir olasılık vardır, ama toplam nüfus dikkate alındığında bir yoksulun zengin olma olasılığı "istisnadır", devede kulak bile değildir. Gerçek durum öyledir ama bu durum kapitalizmin sorgulanmasını, anlaşılmasını, bilince çıkarılmasını zorlaştırıyor. Velhasıl bir meşrulaştırma nedeni...

Sadede gelirsek:

Kapitalizm ücretli emek (işçi) sömürsü, karşılığı ödenmeyen kadın emeği, doğa yağma ve talanıyla yol alıyor. Üretmek ve yaşamak için gerekli araçlardan mahrum edilmiş işçi (proleter), bir bütün olarak tüm kapitalistlerin *ortak kölesidir*. Kapitalist ihtiyacı olduğunda onu işe alır, istihdam eder, gereksiz saydığına da işine son verir. Bu, işçinin *klasik köleden* farkını oluşturur. Klasik dönemin *efendisi* kölenin akibetine kayıtsız kalmaz, ona yabancılaşamaz; aç kalmasına, ölmesine izin vermez, aksi halde para verip yenisini almak zorundadır. Oysa, kapitalist patron için öyle bir *zorunluluk* yoktur.

Üretim ve yaşam araçları dar bir mülk sahibi kapitalist oligarşi tarafından gasp edilmiş durumdadır. Üretim ve yaşam için gerekli araçlardan mahrum edilmiş, mülksüzleştirilmiş, proleterleştirilmiş geniş halk yığınları için emeklerini kapitaliste satmak dışında yaşama şansı yoktur.

Kapitalizm dâhilinde üretimle ihtiyaçların tatmini arasındaki *doğrudan bağ* kopmuş durumdadır. İlişki, Pazar (piyasa) dolayımıyla kuruluyor ki, bir dizi olumsuzluğa, kötülüğe kaynaklık ediyor.

Kapitalizm sınırsız büyüme, yayılma ve genişleme eğilimine ve dinamiğine sahip bir üretim tarzıdır, oysa bu dünyanın kaynakları sınırlıdır –sonludur. Bir zaman geliyor –şimdilerde olduğu gibi– sınırsız büyüme kaynakların sınırına dayanıyor.

Bu niteliğinden dolayı da *etik kaygılara yabancılaşmış* bir sistemdir. Oysa *etik* sınır demektir. Potansiyel olarak yapılabilir olandan sakınmaktır. “Zira gerçekten özgür bir toplum, özerk bir toplum kendini sınırlamak zorundadır, yapılmaması gereken şeyler olduğunu veya denenmemesi, hatta denenmesinin arzulanmaması gereken şeyler olduğunu bilmesi gerekir.”² Etik aynı zamanda sorumluluk ve dayanışma demektir.

Kapitalizm dâhilinde para ekonomiyi, ekonomi de toplumu belirliyor, daha doğrusu *hizaya getiriyor*. İlişkinin yönü ekonomi-toplum-doğa şeklindedir ki, doğa-toplum-ekonomi şeklinde olması gerekirdi. Burjuva toplumunda ekonomi-siyaset ilişkisi ters-yüz olmuş durumdadır. Siyasetin ekonomiyi *belirlemesi* gerekirken, ekonomi siyaseti belirliyor. Geçerli üretim-tüketim ve yaşam tarzının *doğa-toplum metabolizmasında bir kırılma* ortaya çıkarmasının nedeni budur.

Kapitalizm insan ve toplum yaşamının tüm veçhelerini ve doğayı *metalaştırıyor, nesneleştiriyor, şeyleştiriyor, parayla alınıp-satılan ölü nesnelere-metalara dönüştürüyor*. Bu niteliğinden dolayı kapitalizme *kadavra medeniyeti* diyorum. Şairlerin az sözle çok şey anlatmak gibi bir yeteneği var; harika şair Nâzım Hikmet, benim *kadavra medeniyeti* dediğimi şöyle ifade etmişti:

Onlar ümidin düşmanıdır, sevgilim,
akar suyun,
meyve çağında ağacın,
serpilip gelişen hayatın düşmanı.
Çünkü ölüm vurdu damgasını alınlarına...

2 Cornélius Costariadis, *Le Monde Diplomatique* (ağut 1998).

Marx bundan 197 yıl önce *Felsefenin Sefaleti* adlı ünlü eserinde, kapitalizmin "*metalaştırıcı, şeyleştirici, paralılaştırıcı, soysuzlaştırıcı*" eğilimine dair şöyle diyordu:

En sonunda, insanın ayrılmaz parçası olan her şeyin alışveriş ve pazarlık konusu olduğu zaman gelip çattı. Bu, o zamana kadar el değiştiren fakat ticaret konusu olmayan, erdem, duygu, kanaat, bilgi ve bilinç gibi şeylerin de ticaret konusu olduğu bir zamandır. Tek kelimeyle her şey ticaret konusu oldu. Bu genel kokuşma ve evrensel ölçekli alışveriş dönemidir. Eğer ekonomik terimlerle ifade etmek gerekirse, bu, maddi olsun manevi olsun, her şeyin gerçek değerinin saptanması için pazara getirildiği bir zamandır.

Aradan geçen zamanda metalaşmanın, şeyleşmenin, paralılaşmanın, soysuzlaşmanın, çürümenin hangi boyutlara ulaştığını tahmin etmek zor değildir.

Çılgın, vahşi, yıkıcı rekabete dayanıyor. Her kapitalist işletme yıkıcı rekabet ortamında varlığını ancak büyüyerek sürdürebilir. Bunun da yolu sermayeyi sürekli olarak büyütmekten geçiyor. Sermayeyi büyütmenin yolu da emek sömürsünü derinleştirmek ve *yeni, ileri teknolojiyi üretim* sürecine dâhil etmek, doğayı daha çok yağmalamakla mümkün oluyor. Esasen kapitalizm *teknikçi bir üretim tarzıdır*. Kapitalist *ileriye doğru kaçmak zorunda olan biridir*, dolayısıyla, onun kişisel iradesinin bir değeri yoktur. Hiçbir zaman *burada durayım, bana bu kadarı yeter* diyemez. Esasen kapitalistler, *sermayenin insan suretindeki tezahürüdür!*

Krizlerle yol alıyor. Bir krizden diğerine savruluyor. Kapitalizm *devrevi* (konjonktürel) ve *yapısal* olmak üzere iki tür kriz üretiyor: *Devrevi* denilen krizler 7-9 veya 8-11 yıllık aralıklarla ortaya çıkıyor; *yapısal krizler* 25-50 veya 30-60 yıllık *uzun dalgaların* ikinci yarısındaki düşük performansa deniyor. Yapısal kriz evresine *durgunluk, resesyon, düşük büyüme oranları* damgasını vuruyor. *Devrevi krizleri* sistemin işleyişi

dâhilinde aşmak mümkün oluyor ama *yapısal krizler* politik kertenin müdahalesi olmadan aşlamıyor.

Bir kutupta zenginlik üretmek, karşı kutupta yoksulluk, sefalet, aşağılanma üretmeden mümkün olmuyor; her ileri aşamada da zengin-yoksul uçurumu büyüyor. Bu nitelikten ötürü kapitalist dünya sistemi hiyerarşik, *piramidal* bir yapılanma arz ediyor, her “ulusal ekonomi” piramitte bir yer tutuyor. Piramidin tepesinde daima hegemonik, emperyalist bir devlet bulunuyor, onu ikinci, üçüncü derecedeki kapitalist-emperyalist ülkeler izliyor. Yukarıdakilerle aşağıdakiler arasındaki ilişki ise sömürü, bağımlılık, hâkimiyet tabiyet ilişkisidir. Bu yüzden de *piramit* dâhilinde kalarak, aşağıdakilerin yukarı tırmanması, bizde yaygın tabirle *muasır medeniyet* denileni yakalamak asla mümkün değildir. Berthold Brecht, *tahterevalli* şiirinde “yakalamanın” neden mümkün olmadığını harika bir tasvirini yapıyor.

Kapitalizmin “sağlıklı işleyebilmesinin” iki zorunlu koşulu var: Birincisi, coğrafi yayılma-genişleme; ikincisi, dikey genişleme (derinleşme). Coğrafi yayılma-genişleme kolonyalizm (sömürgeleştirme) demektir. Kapitalizm coğrafi yayılmanın-genişlemenin sınırına bizde Harb-i Umumi denilen Birinci emperyalistler arası savaş arifesinde (1914) ulaşmıştı. Dikey genişleme de halen kapitalizmin hâkim olduğu alanda ne var ne yoksa olabildiğince metalaşması, nesneleşmesi, paralılaşması, soysuzlaşmasıdır. Nitekim, bundan 50-60 yıl meta kategorisine dâhil olmayan, parayla alınıp satılmayan birçok şey bugün metalaşmış durumda. Kapitalizm insanın kendi tavuğunun yumurtasını yemesine, kendi ineğinin sütünü içmesine izin vermez, ona yumurta ve süt satmak ister! İyi de metalaştırılacak, paralılaştırılacak bir şey kalmayınca, başka türlü söylersek, dikey genişlemenin de (derinleşme-yoğunlaşma) sınırına dayanıldığında ne olacak? Bu dünyada her şey sınırlı olduğuna göre Ay’a, Mars’a, başka gezegenlere yolculuk mu?..

Kapitalizmin büyüme, kendini yenileme ritmiyle, doğanın kendini yenileme ritmi arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkıyor. Her yıl doğanın bir yılda ürettiği “kaynaktan” daha çoğu tüketiliyor. Ona *Dünya Limit Aşımı Günü* deniyor; şimdilerde *ekolojik yıkım* ve “*iklim krizi*” denilen bu uyumsuzluğun sonucu olarak tezahür ediyor. Geçen yıl *Dünya Limit Aşımı Günü* 28 Temmuz’a gerilemişti ki bu, yılın 5 ayını doğaya borçlu yaşayacağız demektir. Aslında tuhaf bir dünyada yaşıyoruz; bireyler borçlu, aileler borçlu, şirketler borçlu, belediyeler borçlu, devletler borçlu. Bir borç da doğaya... Bu sürdürülebilir bir durum mudur? Bu işte bir yanlış, bir tuhaflık, bir saçmalık yok mu?

Kapitalizm derin bir “ölçsüzlük” ve “aşırılıkla” (Taaddi) malüldür.

Ölçsüzlük ve yıkım kapitalizmin karakteridir. Yunan mitolojisindeki *Kral Erysichton* gibi her şeyi yutuyor. Açlığını bir türlü gideremeyen Erysichton, çevresinde ne var ne yoksa yiyip yutuyor, ortalıkta yenecek bir şey kalmayınca kendi kendini yiyor! Bu efsane geride kalan dönemde ölçsüzlüğün, aşırılığın, açgözlülüğün, doymak bilmezliğin çok bilinen sembollerinden biri olmuştur! Kapitalizm de *Kral Erysichton* gibi açgözlülükte hiçbir sınır tanımıyor, insan ve toplum yaşamının tüm veçhelerini kolonize ediyor (sömürgeleştiriyor). Büyüme ve yok olma ikilemi söz konusuysen, başka türlü olması da zaten mümkün değildir. Şimdilerde yüzleşmek durumunda olduğumuz iklim krizinin ve ekolojik yıkımın asıl nedeni kapitalizmin bu iflah olmaz eğilimi ve dinamiğidir!

Bu ölçsüzlük/aşırılık “reel ekonomi” denilenle spekülative finans sermayesi arasındaki derin uçurumda da kendini gösteriyor. Son dönemde dünya piyasalarında dolaşan tedavüldeki paranın %97’sinin *reel ekonomi* dışında olduğu söyleniyor.

Oxfam’ın son raporu (Ocak 2024), en zengin %1’lik kesim son iki yılda dünyanın geri kalanının toplamından neredeyse iki kat daha fazla servete sahip! Yüz milyonlarca, milyarlarca

insan açlık, yoksulluk ve sefaletle cebelleşirken, dolar milyar-derlerinin serveti her gün 2,7 milyar dolar artıyor. Dünya nüfusunun %1’lik kesimi, 2020 yılından bu yana yaratılan 42 trilyon dolar değerin, tüm yeni servetin yaklaşık öte ikisinin (dünya nüfusunun %99’u) iki katı kadar paraya el koyuyor. Son on yıldı en zengin %1’lik kesim tüm servetlerin yarısına sahipti. Bu satırların yazıldığı şu anda 1,7 milyar insan ařırđ enflasyon bas-kısı altında yaşam mücadelesi veriyor ve 820 milyondan fazlası da (her 10 kişiden biri) açlıkla cebelleşiyor. şımarık dolar mil-yarderi Elon Musk’ın serveti, Yunanistan’ın ve Portekiz’in ve daha onlarca devletin mill gelirinden fazla.

Aslında bu durum daha önce sözünü ettiğimiz “etik kaygı-lara” yabancılaşmanın doğrudan sonucudur. Kapitalizm ncesi uygarlıklar, sosyal formasyonlar *lszlğe*, *ařırđlıęa* izin ver-miyorlardđ; *ařırđlıęın ve lszlğn* toplumsal dokuyu aşındırması riskine karřđ önlemler alıyorlardđ. Kapitalizmde, yle bir kaygı bir yana, yangına krkle gidiliyor. *lszlk/ařırđlı-k* zenginleşmenin/ilerlemenin/kalkınmanın, toplumsal refa-hın *vazgeçilmezi* sayılıyor. Geçerli hâkim ideoloji, bencilliği ve rekabeti yüceltiyor, Adam Smith’in *görünmez el* metaforu ma-tah bir şey olarak sunuluyor. Bireysel egoizmlerden toplumsal refaha ve “barışa” ulařılacaęđ söylemi, bu dünyanın gerçekliği tarafından artık çoktan yalanlanmış bulunuyor.

Egoizmin, bencilliğin ve benmerkezciliğin insanın *normal hali* sayılması katıksız bir ideolojik yutturmacadır! Oysa, insa-ni ve makul olan ve insana yakışan bencillik ve rekabet değil, *dayanışma*, *karşılıklılık*, *bölüşme*, *paylaşma* ve *kolektif eylem bi-linci ve yeteneğidir*.

Eğer, burjuva ideolojisinin geride kalan birkaç yüzyılda hâkim retorik haline getirip-dayattığı gibi, insanlar arasındaki ilişki gerçekten rekabete/kıskançlığa dayanmış olsaydı ve ben-cillik ve bireysel çıkar güdüsü esas olsaydı, ne insan soyu varlı-ęını sürdürebilir, ne de uygarlık yaratabilirdi. İnsan soyu ken-

dini egoizm, bireysel çıkar arayışı ve rekabet sayesinde değil, *kardeşliği, dayanışmayı, yardımlaşmayı, paylaşmayı, bölüşmeyi, karşılıklılığı* bir yaşam ve varoluş ilkesi haline getirebildiği için/sayesinde var etti.

Eğer başlarda da bugünkü gibi, *herkes herkesin rakibidir, ancak başkasının aleyhine olarak durumunu iyileştirebilirsin* anlayışı geçerli olsaydı, insanlık ve uygarlık diye bir şey de olmazdı. Velhasıl kapitalizm uzun insanlık tarihinde bir *sapma*, dolayısıyla insanlığın *normal halinden* uzaklaşmayı.

Adam Şenel bu sorunla ilgili olarak şöyle diyor:

Dahası, kıt kaynakları çoğaltan üretim, başından beri, temelde ve genelde kolektif bir etkinlik olagelmıştır. Bu açıdan bakıldığında yaşam, insanlar arasında bir savaş değildir. Hobbes’un, başka amaçlarla da olsa söylediği gibi “insan insanın kurdu” (*Homo homini lupus*) olmasa gerekir. Tersine, “insan insanın koludur” demek, toplum içinde üretimde bulunan insan olgusuna daha uygun düşer. Öte yandan, daha fazla üretmek için bizim öteki insanların koluna duyduğumuz gereksinim, Aristoteles’in yaptığı türden “insan insanın kuludur” demeye varan bir anlayışa kaçmamalıdır. Bu, üretim olgusuna değilsen bile, insanlık değerlerine aykırıdır.³

Bu vesileyle Friedrich Engels’i hatırlamamak olmaz. Engels, *İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu* başlığını taşıyan eserinde rekabetle ilgili şöyle yazmıştı: “*Rekabet, modern burjuva toplumunda, insanları birbirine saldırtan dört başı mamur bir savaşın ifadesidir.*”⁴

Kapitalizmin *normalden sapma* olduğunun bir göstergesi de sosyal yaşamın farklı veçheleri, bileşenleri veya yapıcı unsurları arasındaki dengenin ve tamamlayıcılığın *bozulmasıdır*. Kapitalizm koşullarında “*ekonomik kerte*” politik ve kültürel

3 Adam Şenel, *İnsan ve Evrim Gerçeği*, (Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2003), 175.

4 *La Situation de la Classe Ouvrière en Angleterre*, (Paris: Éditions Sociales), p. 118.

veçheleri *kolonize* ediyor. Başka bir ifadeyle, kapitalizmde politik, sosyal ve kültürel veçheler, ekonomik olanın tahakkümü altına sokulmuş durumdadır. Oysa tam tersinin geçerli olması, Karl Polanyi'nin⁵ ifade ettiği gibi, toplumun ekonomiye değil, ekonominin topluma *içerilmiş* (mündemic) olması gerekirdi. Geçerli anlayışları ve ilişki tersliğini ortadan kaldırmadan insanlığın bir geleceği olması mümkün değildir. Dolayısıyla ivedilikle bir düşünce devrimine, radikal bir alternatif perspektife ihtiyaç var ki, radikal olmak "aşırılık" değil, sorunların kaynağına inmek, sorunları kaynağında, kökeninde ele alıp kavramaktır. Velhasıl daha geç olmadan *yeniden düşünmeye*, *bunun için de l bilgilerin tahakkümünden kurtulmaya* ihtiyaç var. Zira politik, sosyal ve kültürel olanın ekonominin tahakkümü altında olduğu bir dünyada, nasıl bir *sürdürülemezlik* tablosu ortaya çıktığı ortadayken, artık *entelektüel atalete* ve politik ay-mazlığa yer olmamalıdır.

Kapitalizm savaştır; kapitalizm emperyalizmi peydahlamadan, emperyalizm savaşsız, hegemonya da düşmansız yapamaz! İkinici emperyalist savaş sonrasına (1945) "soğuk savaş" dönemi dendi. Silahlanma yarışı hız kesmedi. Sovyet Sistemi'nin ktę 1990 sonrasında artık "savaşlar döneminin geride kaldığı", "kalıcı barışın" ve "refahın" mümkün olduğu bir döneme girildiği söylendi. Oysa ılgın (vahşi) rekabete ve aşırı kr hırsına dayalı kapitalizm savaşsız yapamazdı, zira savaş, kapitalizm için vazgeçilmez olan hammaddelere, enerji kaynaklarına ve "yeni pazarlara" ulaşmak demektir. Fransız sosyalist lider Jean Jaurès⁶, "bulutun fırtınayı içerdiği gibi, kapitalizm de savaşı bünyesinde barındırır" demişti. Bidayetden itibaren kapitalist-kolonialist-emperyalist Batı'nın zenginliği dünyanın geri kalanının (Asya, Afrika-Latin Amerika) sömürüsüne, yağma ve

5 Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*.

6 Fransız sosyalist hareketinin önde gelen liderlerinden olan Juan Jaurès, emperyalist savaş karşıtı olduğu için katledilmişti.

talanına dayandı. Batı'nın zenginliği üç kıtadan kaynak akışı olmadan mümkün değildir. Bunun da yolu şimdilerde *Küresel Güney* denilen ülkelerin sahip olduğu kaynakları kendi refah ve kalkınmaları için kullanmalarını engellemekten geçiyor. Bundan büyük savaş nedeni olur muydu?

“İnsani müdahale hakkı”, “koruma sorumluluğu” diye bir savaş gerekçesi peydahlandı; bu amaç için Birleşmiş Milletler Örgütü (BMÖ) araçlaştırdı. Artık istedikleri ülkeye savaş açıp çökertebilirler, halkı “diktatörlerin zulmünden” kurtarabilirler, oralara demokrasi ve özgürlük götürebilirlerdi. Yeni savaşlar dönemi ABD'nin Afganistan'ı işgaliyle başladı. 1990'da Irak'a yönelik “Körfez Savaşı” denilenle başladı (1990-Şubat 1991). Onu Kosova İç Savaşı (1998-1999) izledi. 1991 Somali Savaşı, 2001 Ruanda Savaşı ve Jenosit, 2001-2014 Afganistan Savaşı, 2003 İkinci Irak Savaşı, Saddam Hüseyin'in, 15 Şubat 2011'de de Libya Savaşı ve Muammer Kaddafi hunharca katledildi. 15 Mart 2011'de başlayan Suriye İç Savaşı da ülkeyi harabeye çevirdi. Filistin halkına yönelik jenosit, Batı Medeniyeti denilene ne mene bir şey olduğunu göstermiyor mu? Şimdilerde “uygar Batı'nın” savaş örgütü NATO yüzünü Asya-Pasifik'e, Çin'e de çevirmiş görünüyor.

PARADİGMAYI DEĞİŞTİRMEK

“Batı Medeniyeti” de denilen, kapitalizmle özdeş olan “modern çağ”, 16. yüzyılın başında tarih sahnesine çıktı. “Modern çağın”, sembolik bir tarih olan Kristof Kolomb’un macerasıyla (1492) başladığını söylemekte de bir sakınca yok.

Esasen “modern çağ” iki şey demektir: Birincisi, insanlığın bütünleşmesi ki ona “dünyalaşma” veya şimdilerin moda tabiriyle “küreselleşme” demek de mümkündür. O zamana kadar dünyanın farklı bölgelerindeki toplumsal formasyonlar, halklar, uygarlıklar arasında yoğun ilişki yoktu. Batı egemenliğinin (kapitalizmin) yerleşmesiyle, dünya sistemi *egemen merkez ve bağımlı çevre* olmak üzere ikili bir yapıya kavuştu. Kapitalist dünya sistemi egemen Batı ve egemenlik altındaki ülkeler ve toplumlar olmak üzere ayrıştı.

21. yüzyılın ilk on yıllarında kapitalist modernite insanlığı tam bir çıkmazın eşğine taşımış bulunuyor. Bir “uygarlık krizi” veya aynı anlama gelmek üzere bir “sürdürülemezlik durumu” ortaya çıkmış bulunuyor. Sadece uygarlık krizi de değil, şimdilerde **Antropocene (antroposen)** denilen bir “**jeolojik çağ dönüşümünü**” de tetiklemiş bulunuyor. Artık burjuva uygarlığının “Büyük İnsanlığa” teklif edeceği bir şey yok!

Kapitalizm insanlığı ve uygarlığı taşıyamayacağı bir yükün altına sokmuşken, uygarlık krizini tetiklemişken, iki olasılık var demektir: 1. **İnsanlığın ve uygarlığın yok olması** veya 2. **Yeni bir uygarlığa giden yolun aralanması.**